

O konfrontáciách

Zvláštnosťou ideológií je to, že nám nehovoria v prvom rade o tom, čo a aká je daná skutočnosť, ale o tom, aká by skutočnosť danej spoločnosti mala byť. Ideológie sú takto programom činnosti, presnejšie, návrhom stratégie konania veľkých sociálnych skupín. Samozrejme, každá ideológia sa zakladá na istom poznaní, toto poznanie je pre ňu vždy však len konštatovaním východiskového stavu, nikdy nie cieľom samým osebe. Za základné ideológie novoveku môžeme považovať liberalizmus, konzervativizmus a socializmus. Keď chceme tieto ideológie pochopiť, tak sa musíme pýtať, ako by podľa prívržencov týchto ideologických koncepcií mala spoločnosť vyzeráť, čo by sme mali považovať za jej základné významové jednotky, aké ciele by politika mala sledovať, akým spôsobom by sa mala legitimizovať politická moc. Jadrom ideológií sú teda želania. Ideológ síce často hovorí o tom, že „To a to je tak a tak“, v skutočnosti však hovorí o tom, že jeho priáním je urobiť veci takými a takými.

Štúdium moderných ideológií by sa tiež mohlo študovať ako konfrontácia liberalizmu s jeho nepriateľmi. Nie je to svojvoľný výber, či preferencia jednej ideológie. Každá moderná ideológia má svoju vnútornú logiku a hviezdne obdobie. Určíte to nie je nadviazanie na už prekonanú tézu Francisa Fukuyamu z roku 1989, že pádom komunistických režimov „triumfálne zvíťazil ekonomický a politický liberalizmus“ a že neexistuje alternatíva k „západnemu liberalizmu“. Dve dekády po páde komunistického režimu je evidentné, že čo sa presadilo v demokratických krajinách – aj v neliberálnych – je štruktúra rozdelenia politickej moci. Avšak čo sa týka pôvodných cieľov a hodnôt moderného liberalizmu, každá moderná demokracia si ich prispôsobuje podľa vlastných predispozícií a podmienok.

Nasledujúca diskusia sa pokúša skonfrontovať liberalizmus, resp. jeho metamorfózu v praxi s ideológiou, ktorá v priebehu dvadsiateho storočia bola jeho najväčším rivalom, a s ktorým – hoci sa to nie vždy priznáva – má mnohé spoločné črty, lebo vychádzajú ako dve vetvy z európskeho osvietenstva.

K ideológiám teda patrí kritickosť a polemickosť, a to aspoň v dvoch zmysloch: kritickosť voči „danému“ a kritickosť voči „iným“ návrhom ako „dané“ zmeniť. Ideológovia dokážu formulovať svoje zámery len dištancovaním sa od iných, k sebadefinícii potrebujú „obraz nepriateľa“. Prítomnosť ideológií v spoločenskom živote je priamo úmerná vedomiu možnosti, alebo vedomiu neznesiteľnosti daného

stavu vecí. Ideológie potom vystupujú v dvoch hlavných podobách: ako štrukturácia možností, alebo ako hľadanie kolektívneho úniku od daného stavu spoločnosti, ako vôľa k jeho odmietnutiu a premene. Z toho, že ideológie sú vlastne štrukturáciou kolektívne pociťovaných možností vyplýva, prečo sú typicky moderným fenoménom. Novovek je totiž založený na technickom myslení, technik pozerá na dané z hľadiska možného, ide mu o nájdenie prostriedkov na realizáciu daného projektu. Moderná spoločnosť je spoločnosťou možností a jej základným problémom je ako sa racionálne vyrovnáť s možnosťami.

Samuel Abrahám: Dôležitým motívom, ktorý sa z času na čas objavuje v diskusií o povahe liberalizmu je poukazovanie na príbuznosť liberalizmu a marxizmu. Obidve ideológie majú svoje korene v osvietenstve, podobným spôsobom nazerajú na problém spravodlivosti v spoločnosti. Často sa liberalizmus a marxizmus považujú za rovnako oprávnených dedičov osvietenstva. Čo ich však zásadne rozdeľuje, a to až do tej miery, že mnohí teoretici hovoria o absolútnom rozpore, je zdroj nespravodlivosti v spoločnosti a hlavne spôsob ako spravodlivosť konfrontovať či nastoliť. Ďalší rozdiel je vo vzťahu k problému politickej rovnosti a ekonomickej nerovnosti. Pre marxizmus je ekonomická nerovnosť primárny zdroj nespravodlivosti, ktorý treba odstrániť, aby sa dosiahla autentická politická rovnosť. Pre liberalizmus koexistencia politickej rovnosti a ekonomickej nerovnosti budú vždy zdrojom napätia, no zároveň nevyhnutný predpoklad ochrany slobody jednotlivca. Ekonomická nezávislosť od štátu je pre občana predpoklad „negatívnej“, ako aj predpoklad „pozitívnej slobody“, aby mohol ten istý občan zmysluplne využívať politickú rovnosť. Rozdiely sú aj vo vzťahu k náboženstvu: marxizmus chce náboženstvo odstrániť, liberalizmus politicky neutralizovať. Teda napriek určitým podobnostiam medzi liberalizmom a marxizmom, samozrejme, že dôležitejšie sú rozdielnosti.

Martin Kanovský: Sú vlastne termíny liberalizmus a marxizmus rovnocenné? Nebolo by lepšie hovoriť o liberalizme a socializme? Marxizmus je predsa len predovšetkým istá ekonomická, sociologická, možno i filozofická teória. Liberalizmus je jednoznačne buď politickým prúdom, alebo politickou ideológiou.

Egon Gál: Áno, to je pravda, marxizmus a liberalizmus nie sú pojmi, ktoré sa nachádzajú na tej istej rovine. Sú tu však isté spoločné črty. Obidve koncepcie sú sekulárne, v obidvoch prípadoch ide o problém spravodlivej spoločnosti. Odlisujú sa tým, že liberalizmus sa zaujíma o vytváranie politických inštitúcií, ktoré by mohli fungovať v pluralitnej spoločnosti. Zatiaľ čo marxizmus je ideológiou triedneho boja.

František Novosád: Problém vzťahu marxizmu a liberalizmu určite stojí za diskusiu, hoci naozaj asi nejde o pojmy na tej istej rovine abstraktnosti. Obidva termíny však označujú ideové komplexy, ktoré majú tak ideologické, ako aj filozofické dimenzie. Preto sa musíme dohovoriť, čo budeme mať na mysli, keď budeme hovoriť o marxizme a o liberalizme. Porovnávať možno čokoľvek s čímkoľvek, dokonca aj jablká s hruškovitou. Slovenskí konzervatívci nezabudnú nikdy zdôrazniť, že tieto dve koncepcie „vyrastajú“ z toho istého koreňa, že sú to rovnako „pohanské“ ideológie, čím chcú povedať, že koniec koncov aj ich „morálna“ hodnota je rovnaká. V slovenských pomeroch asi nejde pritom o hľadanie skutočných príbuzností, ale ide predovšetkým o istý propagandistický ťah. So samozrejmosťou sa predpokladá, že marxizmus je kompromitovaný a tak ódium prejde z marxizmu na všetko, čo označím za príbuzné s ním. Je to podobné, ako keď v dedinskej krčme si podpití

mládenci začínajú vyhadzovať na oči hriechy svojich dedov. Ide však o vážnu tému: ideológie, napriek tomu, že ich cieľom je „zostrovať protirečenia“, sa rozličným spôsobom prepletajú a liberalizmus a marxizmus spája prinajmenšom to, že ide o „svetské“ ideológie, teda obidve vychádzajú z presvedčenia, že spôsob usporiadania spoločenského života je záležitosťou ľudí samých, že dejiny spoločnosti nie sú dejinami prírody a nie sú ani dejinami zásahom vyšších síl do spoločenských procesov. Oveľa dôležitejšie ako tieto príbuznosti sú však ich odlišnosti.

Samuel Abrahám: Marxizmus ako významná filozofická a hlavne sociologická analýza spoločnosti sa sprofanoval v momente, keď sa z neho stala oficiálna doktrína komunistických režimov. Darmo bude niekto donekonečna opakovať, že komunistická prax sa nezhoduje z marxistickej teórie. Jednoducho štruktúrne, politické zmeny, ktoré komunisti nastolili, vychádzali z marxistickej teórie. Je pravda, že marxizmus nenaordinoval stalinistické zverstvá, no s krvavou revolúciou počítal. Ak však dokážeme oddeliť marxistickú filozofiu od praxe, marxizmus ako analýza kapitalistickej, teda aj našej spoločnosti, je stále užitočný. Na Západe je to bežná prax, u nás, po skúsenosti s komunistickým režimom, resp. „reálnym socializmom“, je takáto diskusia zriedkavá.

František Novosád: Záleží na tom, čo s čím a podľa akého kritéria porovnáваме. Medzi socializmom a kresťanstvom existuje aspoň toľko väzieb ako medzi liberalizmom a socializmom. Bez väčších problémov si možno predstaviť socializmus nielen tolerujúci, ale aj rešpektujúci náboženstvo. Dokonca môžeme nájsť rovnaké ideové motívy v marxizme a konzervativizme. Keď čítame súčasných amerických konzervatívco, tak sa niekedy zdá, že najväčšou autoritou pre nich je taliansky marxista Antonio Gramsci. A aj keď ideológie sú predovšetkým o odlišnosti, pokiaľ ide o metodiky artikulácie problémov, tam sa navzájom mlčky „vykrádajú“ alebo navzájom inšpirujú. Vidíme rôzne sa preplietajúce podobnosti a rozdielnosti. Závisí od našich intelektuálnych a politických záujmov, či zdôrazníme podobnosti, alebo odlišnosti. Liberalizmus a marxizmus spája presvedčenie, že spoločnosť, dejiny sú významovo sebestačné, že ľudia si svoje spory musia rozhodnúť sami, že im v tomto nikto „zdola“ alebo „zhora“ nepomôže. Napriek rôznym príbuznostiam na rovine filozofie, zostáva rozdiel v základoch: pre socialistu východiskom bude vždy sociálna skupina, vrstva alebo trieda, pre liberála to vždy bude individuum. Vždy bude rozdiel aj v tom, ktorú dimenziu spoločenského života považujú tieto dve koncepcie za najdôležitejšiu. Pre liberála je to právo a teda rovina voľby a zmluvných vzťahov, pre marxistu to podstatné sa odohráva vo sfére produkcie materiálnych podmienok spoločenského života, teda na rovine ekonómie v širšom zmysle slova. V istom zmysle ich však spája ideál dobre usporiadanej spoločnosti. Liberálnu a socialistickú utópiu spája to, že sú snami o svete bez štátu. Cieľom je vytvoriť podmienky, v ktorých by sa ľudia zaobišli bez štátu, i keď samozrejme, cestu k spoločnosti bez štátu si liberál a marxista predstavujú po svojom. Toto sa týka teoretickej roviny. Inak však vyzerá bilancia vzájomných vzťahov liberalizmu

a marxizmu, keď prejdeme do praktickej roviny a postavíme vedľa seba „účtovné knihy“ liberálnych a reálno-socialistických režimov, ktoré legitimovali svoju existenciu odvolávaním sa na marxizmus.

Egon Gál: To sa mi nejako nezdá. Vždy som si myslel, že o spoločnosti bez štátu snívajú iba libertariáni a anarchisti. Skôr si myslím, že socialisti by chceli čo najviac zoštátniť a liberáli čo najviac privatizovať. V reálno-socialistických režimoch súkromná sféra ani neexistuje. Mali by sme asi rozlišovať medzi liberalizmom ako komprehenzívnu doktrínou a politickým liberalizmom. Liberalizmus ako komprehenzívna doktrína sa pokúša sprivatizovať rôzne aspekty života, náboženstvo, morálku, majetok. Socializmus sa to pokúša všetko zoštátniť. Politický liberalizmus hľadá spôsoby, ako rôzne komprehenzívne doktríny môžu spolu existovať a dohodnúť sa na spoločných pravidlách organizácie spoločnosti. Marxizmus je tiež komprehenzívna doktrína. Nevie, ako marxizmus rešpektuje rôzne aspekty ľudského súkromia, napríklad náboženstvo.

Samuel Abrahám: Marxizmus a liberalizmus sa ako ideológie formovali v devätnástom storočí a ako sme už spomínali, obe nadväzovali na myšlienky osvietenstva. Ich postupný presun do politickej roviny nastal počas postupujúcej krízy legitimity politickej moci. Odvolávanie sa na vôľu Božiu už prestávalo byť pre vládcov dostatočný dôvod, aby ich poddaní či občania akceptovali. V mnohých krajinách – hoci stále nie demokratických – nastáva isté vákuum: kto a čo má byť zdrojom legitimity. Príchod dvadsiateho storočia počas svetových vojen urýchlil proces hľadania legitímnej politickej reprezentácie. V týchto nových podmienkach liberalizmus aj marxizmus stratili svoju pôvodnú, teoretickú podobu. Dalo by sa povedať, že čas ideologickej nevinnosti skončil v momente, keď sa prvý vládca nazval liberál, či vyznávač Karola Marxa.

Martin Kanovský: Ak chceme hovoriť o Marxovom marxizme, tak sa dostaneme do čisto teoretických a školských debát. Niektoré z nich by boli istotne potrebné aj tu. Marxizmus Marxa nie je niečo, čo by bolo známe inde ako v kruhoch historikov ideí. Všetci vieme, že tí, ktorí horľavo rozdávali biľagujúce nálepky „marxizmu“ všetkým naokolo, Marxa nečítali, čítať nebudú a myslia si, že ani čítať nepotrebujú.

Egon Gál: Podľa marxizmu politický poriadok vzniká v triednom boji, zatiaľ čo liberáli hľadajú konsenzus.

František Novosád: Nebola by od vecí ani školská diskusia, kde by sa analyzovala vnútorná štruktúra ideí. Dokonca by som povedal, že na Slovensku vari najviac chýbajú práve tieto „školské“ diskusie. V ideologických diskusiách, pokiaľ sa už

„vyskytnú“, je síce veľa vášní, obyčajne však málo ideí. Jadrom marxizmu je istá teória kapitalizmu ako spoločensko-ekonomickkej formácie. Marx analyzuje kapitalizmus ako dynamicky sa rozvíjajúci ekonomicko-spoločenský poriadok, zdrojom tejto dynamiky sú však protirečenia, ktorých „logika“ smeruje k príprave podmienok svojho prekonania. Kapitalizmus teda pripravuje podmienky svojho vlastného zániku. Toto je jadro marxizmu. Okolo tohto jadra je umiestnených niekoľko vrstiev, ktoré len voľne súvisia s tézou o povahe kapitalizmu. Patrí sem istá koncepcia dejín, koncepcia spoločnosti, podľa ktorej sa o všetkom dôležitom vlastne rozhoduje na rovine produkcie materiálneho života. Tam sa rozhoduje aj o hraniciach, v ktorých sa bude pohybovať produkcia hodnôt a vedomia. Marxovu teóriu kapitalizmu však môžem „brať“ bez toho, že by som musel zároveň brať jeho koncepciu spoločnosti, alebo dokonca teóriu dejín. Môžem teda prijať jeho teóriu kapitalizmu bez toho, aby som prijal tézu o tom, že kapitalizmus pripravuje podmienky svojho zániku. Marx podcenil schopnosť kapitalizmu „spravovať“ svoje vlastné protirečenia. V každom prípade, práve pri koncepcii kapitalizmu sa marxizmus dostáva do základného sporu s liberalizmom. Liberalizmus považuje za základ spoločnosti – to platí aj pre „trh“ ako základnú formu ekonomického života v modernej spoločnosti – zmluvný vzťah medzi rovnoprávnymi partnermi. Marxizmus chce dokázať, že pracovná zmluva, i keď je formálne zmluvou medzi „rovnými“, v skutočnosti je zmluvou medzi štruktúrne nerovnými: na jednej strane stojí vlastník pracovnej sily a na druhej strane vlastník podmienok, v ktorých sa táto pracovná sila môže realizovať. Liberalizmus vychádza z idey právnej rovnosti, Marx sa pýta, aké sú faktické podmienky výkonu tejto rovnosti. Pokiaľ ide o väzbu pracovnej sily a kapitálu, tak zmluvný vzťah predstiera rovnosť tam, kde niet žiadnej reálnej rovnosti. Sama analýza vecných podmienok formálnej rovnosti je dnes štandardnou témou väčšiny sociologických koncepcií. O tomto probléme dnes vedia aj liberáli, kresťanskí demokrati alebo dokonca zelení. Vedia, že rovnoprávnosť je vždy predovšetkým istý postulát, norma, že reálne mocenské vzťahy vždy vykazujú momenty asymetrie. Samozrejme, väčšina ľudí by zrejme chcela žiť v podmienkach rovnoprávnosti, mocenských a právnych symetrií. Niekedy nám však postačí, aby tieto asymetrie neboli „zacementované“, aby každá asymetria zostala vo sfére politiky, teda aby ju bolo možné korigovať, revidovať.

Samuel Abrahám: Ja by som chcel upozorniť ešte na iný aspekt. Proti systémom „reálneho socializmu“ bolo vznesených množstvo oprávnených a presvedčivých výhrad. Išlo o umelý, odcudzený systém, ktorý nielenže obmedzoval základné slobody, ale produkoval politické a aj sociálne nerovnosti medzi ľuďmi, dokonca ešte fatálnejšie ako toľko kritizovaný kapitalizmus. Teraz však, keď systémy „reálneho socializmu“ sú minulosťou, tak nedostatky kapitalizmu sa javia vypuklejšie. Mnohí anti-globalisti či kritici kapitalizmu hovoria o reálnych nedostatkoch súčasného systému bez toho, aby sa odvolávali na Marxa. Treba dodať, že prekážky, problémy, nové globálne konfrontácie sú paradoxne väčšie dnes ako počas existencie bipolárneho sveta, keď zem mohla za pár minút vzbĺknúť v nukleárnom armagedóne.

Napriek tomu, liberálne demokracie ani kapitalizmus nemajú odpovede a riešenia na dlhodobé problémy dvadsiateho prvého storočia.

František Novosád: Liberáli radi rozprávajú o slobodnej voľbe jednotlivca. Nepýtajú sa však na to, za akých podmienok sa táto voľba odohráva. A preto, aj keď formálne máme všetci tie isté možnosti, tie isté slobody, tak ten, kto rozhoduje v priaznivejších podmienkach – o ktoré sa on sám nezaslúžil – je na tom zásadne lepšie ako druhý, ktorý bol „vrhnutý“ do nepriaznivých podmienok. Som presvedčený, že nijaká moderná spoločnosť nemôže túto nerovnosť podmienok považovať za niečo „dané“ a musí hľadať spôsoby, ako ju kompenzovať, ako možnosti a teda aj životné šance vyrovnávať. Idea rovnosti šancí je to najcennejšie, čo z dedičstva liberalizmus zostalo.

Egon Gál: Winston Churchill to vyjadril veľmi jednoducho: socializmus je spravodlivá deľba chudoby a kapitalizmus je nespravodlivá deľba bohatstva.

Samuel Abrahám: Moderná spoločnosť je konfrontovaná s neustále sa stupňujúcim napätím medzi politickou a právnou rovnosťou a ekonomickou nerovnosťou. Je toto napätie vôbec riešiteľné? Marxisti sa rozhodli „zaviesť“ ekonomickú rovnosť. Výsledkom bolo, že ekonomickú rovnosť nedosiahli, no politickú rovnosť odstránili.

Martin Kanovský: Toto napätie zrejme nemožno riešiť definitívne, nesúhlasím však s tým, že ho nemožno riešiť. Musíme predsa reagovať na nerovnomernú distribúciu životných, teda sociálnych a ekonomických podmienok. Pokiaľ sa univerzálne práva aplikujú v neuniverzálnych podmienkach, tak to generuje faktické nerovnosti. To však nie je argument proti liberalizmu. Nemá zmysel spomínané napätie medzi politickou a právnou rovnosťou a ekonomickou nerovnosťou stupňovať. Liberál v súčasnosti už uznáva, že je tu problém. Faktické sociálne podmienky nikdy nie sú úplne rovnaké a ani nemôžu byť. Nejaký druh reálnej nerovnosti v podmienkach tu vždy bude. Odpoveďou liberála v súčasnosti je to, že postulovanie formálnej – právnej a politickej – rovnosti už nestačí a vždy je potrebné prihliadnúť aj na faktickú nerovnosť a snažiť sa nie ani tak o násilné vyrovnávanie, ale o vyrovnávanie reálnych sociálnych šancí. Pre niektorých je to už socializmus, ale veď nezáleží predsa na slovách a názvoch...

Samuel Abrahám: Zdôrazňovanie rovnosti šancí – teda že um, vzdelanie, šikovnosť a nie modrá krv rozhodujú o našom postavení v spoločnosti – patrí k predpokladom, dokonca k definícii liberalizmu.

Martin Kanovský: Sú však verzie liberalizmu, ktoré sa nechcú riadiť touto

definíciou, a hoci inde už zahynuli, u nás bujnejší veľmi čulo. A priamo hovoria: nechajme to tak, niet sa do čoho pliesť, keď sú zabezpečené formálne práva a rovnosť pred zákonom, veď nerovnosti vznikajú akoby od „prírody“.

Samuel Abrahám: Moderný liberalizmus, a ten je často spojený so sociálnou demokraciou, vníma toto napätie a preto vytvoril na znižovanie nerovností *welfare state* – sociálny štát. Po druhej svetovej vojne sa stal normou a snom v každej liberálnej demokracii; po ťažkých ekonomických krízach konzervatívni politici, ale aj tí, čo sa nazývajú liberálni čiastočne sociálny štát demontujú. Jednoducho nie sú zdroje a teda v budúcnosti môže dôjsť až k jeho úplnej demontáži. Súboj o zdravotnú reformu v USA je symptomatický – ukázal prekvapujúcu nedôveru v sociálny, solidárny štát.

Egon Gál: To je pravda. Otázka je, nakoľko táto nedôvera vyjadruje reálne záujmy ľudí a nakoľko je výsledkom dobrého marketingu nepriateľov sociálneho štátu.

František Novosád: Každá spoločnosť musí rozhodnúť, v čom si ľudia budú rovní, v čom môžu zostať nerovnými a v čom musia zostať nerovnými. Liberalizmus kladie dôraz predovšetkým na právnu rovnosť. Dlho mu trvalo, kým akceptoval politickú rovnosť a umožnil tak svoju syntézu s demokraciou. Doteraz s tým liberáli majú problémy. Liberáli však vychádzajú z toho, že istá miera sociálnej nerovnosti je potrebná preto, aby sa udržal v chode konkurenčný mechanizmus. Tam sa objavuje otázka, ako túto, konkurenčným systémom vytváranú nerovnosť chápať. Chápať ju ako „prírodný“ úkaz, alebo ju považovať za „politický“ jav, teda ako niečo, čo je možné urobiť predmetom regulovania. Klasický liberalizmus bol optimistický a bol presvedčený, že konkurenčný systém generuje možnosti pre každého. Teda generuje nerovnosti, ale zároveň vytvára podmienky na ich prekonanie. Na trhu je miesto pre všetkých, nikto nemôže raz navždy získať monopolné postavenie. Záleží na iniciatívniosti individua. Dnes sme skeptickejší a vieme, že isté nerovnosti vytvorené fungovaním trhu sa nedajú trhovými mechanizmami korigovať. A sotva si možno myslieť, že vôľa Božia sa dnes prejavuje vo fungovaní trhového mechanizmu. Deifikáciu trhu by sme mohli považovať za formu moderného pohanstva.

Samuel Abrahám: Diefikáciu trhu je dnes, po toľkých krízach, kde očividne voľný trh mal podiel na miere prepadu, už naozaj privilegium zlých Hayekových žiakov. Jednoducho však neexistuje alternatíva k voľnému, hoci čiastočne regulovanému trhu. Jedným z aspektov krízy liberalizmu je aj to, že mnohí liberálni myslitelia a politici našli riešenia detských chorôb liberalizmu v tom, že sa usilovali vymedziť kompetencie štátu tak, aby sa nedostávali do rozporu s právami jednotlivcov. V procese globalizácie sa však časť subjektov akoby vymkla spod kontroly štátov. To sa týka predovšetkým nadnárodných firiem, ktoré sa rýchlym premiestnením

kapitálu dokážu zbaviť zodpovednosti za svoje konanie v konkrétnom čase a priestore. Liberálne inštitúcie fungujú len na úrovni štátu, avšak trh je globálny. Keďže na globálnej úrovni je regulácia takmer nemožná, prichádza k permanentnej hrozbe nových ekonomických kríz.

Egon Gál: Liberalizmus vytvoril isté inštitúcie, ktoré sú schopné zaistiť rozumný vzťah medzi rovnosťou a nerovnosťou v rámci štátu. V liberálnej spoločnosti sú tieto inštitúcie výsledkom verejnej diskusie, vyjednávania, sporov a kompromisov. V globálnom meradle takéto inštitúcie neexistujú, pretože neexistuje ani globálna verejná diskusia. Podmienkou liberalizmu je istá kultúrna, civilizačná a ekonomická úroveň. Globálna nerovnosť sa dá riešiť len poskytnutím kultúrneho „softvéru“, teda pomôcť tým spoločnostiam, ktoré sú na tom horšie, vybudovať liberálnodemokratické inštitúcie. Zatiaľ to veľmi nefunguje.

Samuel Abrahám: To je ilúzia, a to preto, že teoreticky síce môžeš „vytvoriť“ liberálneho jednotlivca, pokiaľ však niet globálneho „policajta“, ktorý by ustrážil úniky kapitálu, tak to určite nepomôže.

Martin Kanovský: Toto je však problém, ktorý sa reprodukuje z nižšej úrovne. Nedomnievam sa, že táto úloha štátu ako strážcu pravidiel je aj v rámci jednotlivých spoločností vyriešená. Možno je lepšie riešiteľná na nižšej než globálnej úrovni, nie je však podľa mňa ani zďaleka vyriešená. Dôvod je v tom, že nie je možné univerzalizovať a teda formalizovať reálne sociálne a kultúrne podmienky. Univerzálne liberálne hodnoty sa uplatňujú v konkrétnych podmienkach a výsledný efekt je nerovnomernosť vývoja, nerovnosť podmienok. Dokonca sa môže stať, že to, čo niekde pôsobí ako liberálne pravidlo a vedie v danom priestore k rastu slobody a blahobytu, tak presne to isté pravidlo môže byť v iných podmienkach zdrojom represie a chudoby. Tu nám globálny „policajt“ nepomôže. Globálny „policajt“ môže isté problémy riešiť, iné zasa spôsobovať.

Egon Gál: Ja vôbec netvrdím, že podmienky, za ktorých vznikol liberalizmus v Európe, sa dajú reprodukovať hocikde vo svete. Na to, aby liberálno-demokratické inštitúcie mohli fungovať, je potrebná dobre organizovaná spoločnosť. Táto dobre organizovaná spoločnosť znamená niečo iné v Ázii a niečo iné v Európe.

František Novosád: Je dôležité brať do úvahy vzťah medzi univerzálnymi hodnotami a podmienkami, ale tak isto je dôležité brať do úvahy aj kolektívnu vôľu jednotlivých spoločenských skupín. Každá spoločnosť musí rozhodnúť – podľa istých pravidiel – v čom si jej príslušníci musia zostať rovnými a v čom môžu byť nerovní. Okrem tohto „spoločného“ rozhodnutia je tu ešte aj vôľa skupín, ktoré chcú, alebo

nechcú istý druh rovnosti či nerovnosti. Problémy súčasného sveta sú do značnej miery spojené s tým, že tí, ktorí chcú byť nerovní, prišli k záveru, že najlepším prostriedkom na upevnenie nerovnosti je hlásanie rovnosti. Pre všetkých rovnaká daň, pričom výsledkom je prudký rast sociálnych diferencií. Takto dnes postupuje nietzscheizmus, ktorý sa dokáže presadzovať prostredníctvom biblickej rétoriky. Už raz sa ukázalo – hovorím o Spojených štátoch na prelome devätnásteho a dvadsiateho storočia – že liberálny trh viedol k vytvoreniu obrovských nerovností, ktoré sa podarilo politickými opatreniami zmierniť. Prerozdeľovacie procesy stabilizovali spoločnosť tým, že rozšírili možnosti vzostupu aj pre ľudí, ktorí v danej situácii boli marginalizovaní, a tým zmenšili priestor pre radikálne a ľahko radikalizovateľné skupiny. Napríklad kvalitné verejné školstvo je mimoriadne silný faktor stability. Dnešný americký konzervatizmus je vlastne len nostalgiou za poslednou tretinou devätnásteho storočia. Formálne to bol síce liberálny systém, *de facto* to však bol systém oligarchický. Dnešní bohatí sú tak bohatí, že prišli k záveru, že svoje postavenie si dokážu udržať aj bez redistribúcie.

Egon Gál: Kritici liberalizmu majú pravdu v tom, že súčasný liberalizmus je naozaj viac ľavicový ako pravicový. Možno to bolo pred sto rokmi naopak. Pravda však je, že témy spravodlivosti a ľudských práv sú dnes charakteristické tak pre ľavicu, ako aj pre liberálov.

František Novosád: V centre pozornosti liberalizmus je individuum. Jeho ľavicové verzie sa však zaujímajú aj o to, v akých reálnych podmienkach proces rozhodovania prebieha.

Martin Kanovský: Mnohí liberáli, poučení peripetiami z konca devätnásteho storočia, dospeli k záveru, že prerozdeľovanie bohatstva je nakoniec aj pre nich a spoločnosť výhodnejšie ako jeho akumulácia v rukách stále menšej skupiny ľudí. Dnes sa však opäť roztvárajú sociálne nožnice. Proti rovnostárskej alebo regresívnej daňovej politike sa v súčasnosti stavia aj mnoho bohatých ľudí, najmä tých, ktorí si uvedomili, aké spoločenské dôsledky má koncepcia rovnej či regresívnej dane. Napokon, keď si porovnáme náš veľký rast priemernej mzdy s mediánom (teda s údajom, podľa ktorého sa počíta, koľko ľudí je nad a koľko ľudí pod priemernou mzdou), tak hneď vidíme, ktorá strana profitovala a profituje z rastu tzv. „priemerných“ miezd.

František Novosád: Ide však o to, že dnes sa vytvoril stav, keď sa istá vrstva cíti „nad“ problémami spoločnosti a povie si, nás sa to už netýka, my sme „už za vodou“. Prívrženci nerovnosti, krytí heslami o rovnosti, prekročili istú hranicu, za ktorou sa im také pojmy ako „spoločnosť“, „sociálna otázka“, nedajbože „solidarita“ zdajú byť smiešnymi fikciami. V mene rovnosti sa stupňujú nerovnosti.

Samuel Abrahám: *Welfare state* je v kríze. Tam, kde si štát zobral na plecia vyrovnanie sociálnych rozdielov, vytváral sociálnu sieť a prostredníctvom daňového systému prerozdelenie bohatstva. To však môže fungovať v relatívne izolovanom štáte. Nie však v globalizovanom svete. Podnikatelia unikajú zo Švédska a usídľujú sa v Monaku a peniaze sveta končia na Kajmanských ostrovoch.

Martin Kanovský: Už skoro štyridsať rokov sa hovorí o kríze sociálneho štátu vo Švédsku a pritom škandinávské krajiny sú na absolútnej špičke vo všetkých ukazovateľoch kvality života dlhé desaťročia. Dajte mi možnosť a hneď rád vymením švédske hrozivé sociálne patálie za našu liberálnu idylu.

František Novosád: Kto vlastne hovorí o kríze sociálneho štátu. Reči o kríze „produktujú“ tie skupiny, ktoré už majú „dost“ rovnosti a chcú nerovnosť. Dnes nemožno hovoriť o „vnútornej kríze“ sociálneho štátu, lebo práve skupiny, ktoré sa rozhodli skončiť s ideou rovnosti, ho systematicky rozbíjajú. Dominantné postavenie získali politické zoskupenia, ktorým sa sociálny štát nepáči, a je samozrejmé, že svoj útok naň musia legitimizovať tým, že hovoria o jeho kríze. Nakoniec do teórií, ktoré dokazujú krízu sociálneho štátu, boli investované obrovské prostriedky. Samozrejme, že sociálny štát má problémy, vždy ich mal, tak ako ich má každá politická konfigurácia.

Samuel Abrahám: Teda domnievate sa, že je tu snaha rozbiť sociálny štát, ktorý už fungoval a mohol by stále fungovať. Niektoré vaše argumenty akoby navodzovali myšlienku, že celý liberalizmus bol a je len rúškom, pod ktorým sa skrývali kapitalistickí dravci, ktorí si uspôbovali spoločnosť podľa svojej potreby. To sa mi nezdá správne a navyše to zaváňa globálnou konšpiráciou – „kapitalisti všetkých krajín, spojme sa“. Ak by takáto analýza bola správna, potom by celý *welfare state* bol len epizódou v dejinách modernej spoločnosti.

František Novosád: Klasický liberalizmus musí byť na strane sociálneho štátu, a to aspoň v tom, že vznikajúce nerovnosti musí považovať za politickú záležitosť. Politickú v zmysle ovplyvniteľnosti. Aj klasický liberál súhlasí s tým, že spoločnosť, mám na mysli demokratickú spoločnosť, má legitímne právo ovplyvňovať mechanizmus vytvárania nerovností.

Egon Gál: Pravda je, že v demokratickej spoločnosti nemožno budovať sociálny štát z hora. Na Slovensku, napríklad, viac peňazí pribudlo do štátneho rozpočtu zavedením rovnej dane, kleslo množstvo daňových únikov. To je však problém skôr morálny ako ekonomický.

Samuel Abrahám: Skúsme sa pozrieť na fungovanie liberálnej demokracie v praxi. Akí ľudia a politici tu vystupujú. Obraz nie je príliš lákavý. Verejnosť politikov často vníma ako cynických ľudí, ktorým ide len o kariéru a moc. Dokonca, aj keď sa medzi nich dostane slušný človek, tak sa rýchlo stane súčasťou tejto mašínérie vplyvu, prestíže a získavania výhod. Táto mašínéria vlastne produkuje politikov na svoj obraz. Zároveň si uvedomujeme, že toto nie je celá pravda o politike, že politik musí spoločnosti aj niečo poskytnúť. No dnešné politické špičky často pôsobia dojemom akoby ich záujem o vlastnú moc ďaleko prevyšoval záujem o blaho spoločnosti.

Egon Gál: V akom zmysle používaš termín cynizmus?

Samuel Abrahám: Zaznelo tu tvrdenie, že dnes prevládajú sily, ktoré nedbajú na sociálny štát, že reálne ide o stupňovanie nerovnosti. Dokonca tu zaznelo tvrdenie, že tieto sily sa najľahšie presadzujú tým, že hlásajú rovnosť. Cynizmom v politike je, keď použité prostriedky nie sú v súlade s cieľom, len sa tak prezentujú.

František Novosád: Ja osobne nemám rád reči o cynizme politikov. Politika má svoje pravidlá. Nie je to akademický seminár. Je to tvrdé, konkurenčné prostredie. Samozrejme, existuje hranica právnej, politickej a morálnej zodpovednosti. Každý by bol rád, keby politici „sami od seba“ rešpektovali tieto hranice. Vieme, že to tak nie je, a preto sú potrebné kontrolné mechanizmy, verejná mienka. Myslím si, že pokiaľ ide o morálne kvality, pokiaľ zostanú v pomerných číslach, tak sa politici nelíšia od nijakej inej skupiny, určite nie od univerzitných profesorov. Niekedy to vyzerá tak, že pre spoločnosť pozitívny výsledok sa dá dosiahnuť aj koordináciou nemravností. Politika je aj o reálnych spoločenských problémoch, nielen o tom ako sa môže jednotlivec v „službách“ svojim voličom „nabalit“.

Egon Gál: Rozdiel medzi slušnými a neslušnými politikmi je dôležitý, oveľa dôležitejšie je však vedieť, aké záujmy presadzujú. Obávam sa, že na koordináciu nemravností politikov spoločnosť väčšinou dopláca.

Martin Kanovský: Pri hodnotení politikov je dôležité sústrediť sa na ich činnosť, menšiu váhu prikladať ich rečiam. Keď sa niekto vyhlási za liberála, tak z toho potom vyplývajú pre neho isté záväzky. A keď jeho konanie nie je v súlade s jeho princípmi, tak tým by sa mal znemožniť, no nie je to tak. Samotný inštitucionálny mechanizmus súčasnej politiky je neutrálny, ide však o to, ako eliminovať tých, ktorým ide výlučne o osobné záujmy a maskujú to liberálnymi rečami. Produkovanie liberalistických či sociálno-demokratických rétorík, za ktorými je reálne klientelistické a korupčné správanie, je niečím, čomu treba urobiť prietž. Dokonca ani nejde o to, znehodnocovať úprimnosť liberálnych či iných politikov,

ktorí môžu svojim hodnotám aj úprimne veriť – ide však o to, čo presne robia, nie o to, čomu veria a čo hovoria.

Samuel Abrahám: Nepochybne, súlad slov a činov je kľúčový, hoci vidíme to čoraz menej v dnešnej populisticky ladenej politike, kde politik musí takmer deň po zvolení myslieť na znovuzvolenie. Otázka teda stojí, či je možné, aby liberalizmus bol aj dnes ešte kritickou, určujúcou ideológiou? Inými slovami, je možná presvedčivá kritika súčasnosti aj z pozícií liberalizmu? Dnes počujeme kritiku pokrivenosti súčasného sveta z hľadiska marxizmu, nacionalizmu, kresťanskej sociálnej doktríny, ekologizmu či dokonca fašizmu. Pýtam sa, či je možná politická zmena, ktorá by nerozrušila mechanizmus, ktorý vytvoril hodnoty tvoriace základ súčasnej západnej civilizácie? Vyriešenie enormných prekážok, o ktorých sme hovorili, a ktoré vyžadujú spoločné globálne úsilie, sa zdá byť v nedohľadne. Dokonca aj na individuálnej úrovni sa potrebná miera solidarity vytráca, nie však z cynizmu, ale zo strachu. Richard Rorty nám do čísla K&K o liberalizme v roku 2005 napísal, že „najväčším nepriateľom liberalizmu je strach – strach, že nebudeme mať dostatok na to, aby sme prežili“. A Rorty dodáva, že „stále budeme hlásať slobodu a rovnosť, no idea bratstva, ktoré je potrebné na ich uvedenie do života, sa postupne vytráca“. Zdá sa mi, že liberalizmu dochádza dnes dych. Ak zlyhali všetky alternatívy k liberalizmu, dnes zlyháva sám liberalizmus...